

המכתב של סלומאה

פרק 1

בוקר יום חמישי, 14 ביולי 2016, תל אביב
סיימתי להגיה את הפרק על חוגי הקבלה מתוך ספרי 'יהודי פרובנס – רנסנס בצל הכנסייה'. זה זמן רב אני שקוע בעולמם של יהודי ספרד ודרום צרפת בימי הביניים וביחסיהם עם הסביבה הנוצרית – כמרים ובישופים, נזירים יחפנים, סופרים ואינטלקטואלים, אינקוויזיטורים שליחי האפיפיור ואנשי תנועות הכפירה בכנסייה. עתה התכוונתי לחזור למחקר ישן שערכתי על יצחק נתן בן קלונימוס מהעיר ארל, מלומד חשוב ויוצא דופן מראשית ימי הרנסנס, שאת דמותו ותולדותיו אני חוקר מאז ימי כתיבת התזה בסוף שנות השמונים.
רגע לפני שטענתי את הקבצים הישנים למחשב, מתוך תחושת הקלה על שהעבודה הממושכת על יהודי פרובנס הגיעה לסיומה, חזרתי והקלדתי במנוע החיפוש את שמו של אבי באותיות לועזיות לועזיות Samuel Luft. ייחלתי שהפעם יעלו תוצאות חדשות, והן יסיחו את דעתי מהעניינים השוטפים. גם עתה, כמו לפני שנים מספר, לא התגלה שום דבר חדש, אולם הפעם החלטתי לנסות משהו אחר. לראשונה בחיי כתבתי במנוע החיפוש את שמה של דודתי, אחות אבי, Salomea Luft.

ואכן, למרבה ההפתעה שמה הופיע על הצג, וכך התגלגלתי לאתר בשפה הגרמנית. מצאתי את עצמי צופה בעבודת וידאו ארט, שבמרכזה דמות עלומת שם יושבת, מבטה מוטה, והיא קוראת במכתב. המצלמה ממוקדת בשפת הגוף שלה. מפעם לפעם נשמעים רחשי מלמול, אנחות ורשרוש של הדף, תנועה חטופה של אי-נחת.

לא הצלחתי להבין לאן הגעתי ובמה אני צופה. כדי לפענח את עבודת הווידאו שלפניי נדרשתי אפוא לצפות בה שוב ושוב. התברר לי שאני מביט בעבודת וידאו הנקראת 'המכתב של היהודייה', שיצרה אמנית מברלין בשנת 2005. בעבודה שמונה חלקים, אורכה מאה ושישים דקות. מאז הופקה הוצגה בגלריות בגרמניה ובעולם.

בעבודתה סיפרה האמנית כי ביקשה לתעד שמונה דמויות היושבות במרחב הפרטי שלהן, מרחב שהתבקשו לבחור לעצמן, קוראות במכתב שקיבלו ממנה, ותוכנו אינו ידוע להן. לדבריה היא הטילה עליהן לקרוא בו לעצמן 'מבלי להגות בקול את המילים כדי לכפות עליהן באמצעות "המכתב של היהודייה" עימות אילם עם העבר הגרמני-יהודי'. עוד הוסיפה כי הצופה בעבודת הווידאו יראה בשינויים המזעריים בהבעות הפנים את תגובת הדמויות הקוראות על תוכנו של המכתב.

עדיין לא הבנתי את הקשר בין עבודת הווידאו, שעלתה לנגד עיניי, לדודתי סלומאה אוכס לבית לופט, שחיפוש שמה הוא שהוביל אותי לאתר האמנית. בשלב זה הפסקתי לצפות בעבודה והתרכזתי בפרטים שמסרה האמנית על המכתב ועל הדרך שבה התגלגל לידיה. את המכתב היא מצאה בעיזבון של חברתה ד"ר גונהילד קורפס, בתו של גנרל בוורמאכט ששמו ד"ר אוטו קורפס (Otto Korfes). הוא היה שמור במעטפה, שעליה כתבה גונהילד 'המכתב של היהודייה שנמצא בעיזבון של אבי'. עוד ציינה כי המכתב מתאר את השואה בטרנופול, הוא ממוען ל'יקיריי', והמילה החותמת אותו היא Rache, נקמה בגרמנית. המוען לא בא על החתום.

כשעלתה לנגד עיניי המילה האחרונה Rache, הכתה בי ההכרה שהמכתב המוצג לפניי בעבודת הווידאו של האמנית, הוא דבר קודשו של אבי: המכתב הפרטי בשפה הגרמנית, שמאז מות אבי בשנת 1992 טמון במגירה הפנימית של שולחן העבודה שלי; רליקויום שהכניסה אליו אסורה בגזרת טאבו, פריט שאין לגעת בו, אלא רק בגרסה העברית שלו שב'ספר טרנופול'. 'אם תוכלו ביום מן הימים – הנקמו!' ביקשה סלומאה, אחות אבי, בסוף המכתב שנשלח מטרנופול לרחוב גאולה 3 בתל אביב, מכתב שכתבה בימיה האחרונים לדודים אנסלם (אניק) ודורה ליכטבלאו ולבנם זיגפריד (זיגי), שגורשו מווינה בשנת 1939 והצליחו לברוח מהנאצים ולהגיע לתל אביב.

בהמשך דבריה ציינה האמנית כי לאחר מחקר ממושך גילתה שאת המכתב הלא-חתום שבידיה, המודפס במכונת כתיבה על פני חמישה עמודים וחצי, כתבה סלומאה אוכס לבית לופט, וכי במקור הוא נפרש על פני שנים-עשר עמודים כתובים בכתב יד. סלומאה לא שרדה מהשואה, אבל אחיה, שאת שמו לא ציינה האמנית, מסר ליד ושם העתק של המכתב. עוד הוסיפה כי את המכתב שלח קולונל (Oberst) אבל (Abel) לגנרל אוטו קורפס, וממנו הוא התגלגל בירושה לבתו.

בגלריה שבה הוצגה עבודת הווידאו, הונח העתק המכתב על שולחן הקבלה, אולם באתר האמנית באינטרנט לא הופיע הטקסט.

כעת הבנתי מדוע עלה אתר האמנית כשהקלדתי את שמה של סלומאה לופט במנוע החיפוש, אבל לא היה לי ברור: האם יש למכתב גרסאות שונות? מדברי האמנית עלה כי המכתב שבידה כמעט זהה לעותק שמסר אבי ליד ושם, ובו שנים-עשר עמודים בכתב יד. אבל אם באותו המכתב מדובר, איך ייתכן שהחתימה של סלומאה 'מושיה', המצויה במכתב המקורי, אינה מופיעה על גבי המכתב שבידי האמנית? ומה מקור השם 'שלומית רחל', שבו היא מכנה את סלומאה? ניסיתי להבין מה מקור הגרסה שבידי האמנית, שבדיעבד גיליתי שהתגוררה בצד המזרחי הקומוניסטי של העיר ברלין. האם המכתב הודפס פעם נוספת במכונת כתיבה, הפעם על פני חמישה עמודים וחצי וללא ציון החתימה שבסופו? השערה זו לכאורה אינה הגיונית. לא היה בכך שום צורך שכן כבר בשנת 1963 מסר אבי ליד ושם את תצלום המכתב המקורי בכתב ידה של סלומאה וכן את העתק המכתב, שהודפס במכונת כתיבה והשתרע על פני אחד-עשר עמודים. כיצד אפוא התגלגל המכתב של דודתי סלומאה לגרמניה, ויותר מכך – לגרמניה המזרחית הקומוניסטית?

פרק 2

המכתב שכתבה סלומאה, שעליו התבססה האמנית בעבודתה, היה צֶלֶם הבית. כשאבא שלי שתק, המכתב דיבר. ועכשיו לפתע פתאום נודע לי שהיו לו חיים ציבוריים משל עצמו. הזעקתי אליי את רעייתי יעל, אמנית ואוצרת אמנות. באותו זמן עסקה בהקשרי שיח הזיכרון הגרמני-יהודי, וקודם לכן הקימה וניהלה את 'ארטנוילנד', מרכז אמנות בברלין. הראיתי לה קטעים אחדים מעבודת הווידאו וסיפרתי לה את כל מה שגיליתי.

יעל שאלה: 'ואיך בדיוק אתה מרגיש עם זה?'

עניתי: 'אני לא ממש יודע. לא ברור. אמביוולנטי. ככל שזה יישמע מוזר, אני מרגיש שזה דבר טוב. הרי זה מה שאבי תמיד רצה, רצה למצוא למכתב מקום; אמר שהוא "לא רוצה לקבור את המכתב במגירות יד ושם". ובכן המכתב יצא מן המגירות, המכתב משוטט לו בעולם.'

יעל כבר הכירה את הסגה של אבי שמואל לופט (בן-שלום) ואף שמעה ממנו פרטים שלא ידעתי. פעם גונב לאוזניי שאמר לה שלא רציתי לשמוע את הדברים. דבריו עדיין רודפים אותי, אבל כהרגלי לא עצרתי לברר איתו את הנושא הכואב. אבי סיפר ליעל שכשבאו הסובייטים לשחרר את טרנופול, קם ויצא מתוך האדמה, מתוך הבור שבו שהה מתחת לגרז' שהגרמנים הקימו בחצר ביתו; שישב רכון

ושחוח בבור הקפוא במשך כתשעה חודשים, ובו בילה את החורף; ששמע את הגרמנים מתהלכים מעליו, ממש מעל פתח הבור, ומשוחחים, ואף פעם לא ידע אם כבר גילו את מקום מחבואו; שלא ראה אור יום במשך כל אותו הזמן; שטרדה אותו השאלה אם זה בכלל כדאי, אם יש טעם למשוך עוד קצת את החיים. עוד סיפר לה ששאל את עצמו אם זה היה שווה. בעצם רצה לרמוז לה שעד היום – לאחר שהגרמנים רצחו באכזריות את אימו ואת אחותו סלומאה – הוא אינו בטוח לגמרי אם לא היה צריך ללכת עם אביו ואחותו הצעירה ססיליה אל הבור האחר, הבור שבכפר פטריקוב (Petrykow). עוד סיפר לה על הפולני שפעמיים בשבוע היה מביא לו לבור תפוחי אדמה ומעדכן אותו בחדשות מהחזית; שמרגע שהגיעו לגטו הידיעות על סטלינגרד ועל ניצחון המרשל ז'וקוב (Zhukov), החלה לקנן בהם תקווה, אך זו הייתה תקוות שווא שכן רק אחדים ניצלו כשהגיע אליהם ז'וקוב לבסוף; שכחצי שנה לאחר שנכנס לבור, החל לשמוע מרחוק את הד הארטילריה הרוסית; שבאביב, כשרעמי התותחים כבר נשמעו בקרבתו, הביא לו הפולני את המכתב של סלומאה בתוך קופסת הפח, והוא שמר עליו מכל משמר; שהחליט לעזוב את טרנופול ההרוסה ולהגיע לארץ ישראל.

'אומר לך מה דעתי', אמרה יעל, 'לאחר שהצליחה להגיע ליד ושם ולברר את פרטיה של סלומאה, ולאחר שנודע לה שלפחות בן משפחה אחד חי בתל אביב, איך זה שלא גילתה עניין לחפש אותך?'

ועוד הוסיפה: 'יש בעבודה בעיה אתית. אומנם היא מספרת לצופה שיש מכתב, אבל בה בעת היא עושה לו "מיוט" – משתיקה את תוכנו, הנייר חוצץ בין הגוף למה שמושקת. הגוף הגרמני שוב בולע את הקול היהודי, את קולה של סלומאה. אך הפעם – טוויסט בעלילה, הפעם הגרמני הוא שמופיע בתור הגוף המיוסר, הקורבן. יש כאן עודפות אסתטית במסווה מינימליסטי, שהיא לא יותר מגימיק שמוחק את הקורבן היהודי, פסקה יעל.

באותו הרגע הרגשתי שאני צריך להגן על האמנית מברלין מפני דברי הביקורת הנוקבים שהטיחה בה רעייתי. עבודת הווידאו הפיצה את המכתב בעולם, אפילו אם 'האתיקה' ו'האסתטיקה' שלה לא התנגנו בסולם הנכון.

'את צריכה לזכור שהיא בכל זאת הניחה את העתק המכתב על שולחן הקבלה בגליה. מי שרצה והיה מעוניין, יכול לקרוא בו', אמרתי.

'זה חסר משמעות', ענתה יעל. 'כשצופים בגלריה בעבודת הווידאו בחושך, אי-אפשר לקרוא, בוודאי שלא מכתב ארוך כל כך; מה גם שלא הוצעה האפשרות לקחת את הטקסט ולקרוא בו אחר כך במקום אחר.'

'אוקיי', אמרתי, 'אני לא בטוח שהצדק איתך.'

כהרגלי חזרתי לנעוץ את המבט בצג המחשב.

פרק 10

אולם תיאטרון הקמרשפילה, מקסימיליאן שטראסה 26, מינכן
 (צילום: לא-ידוע); באדיבות Technik Münchner Kammerspiele

המערכה שתתואר בפרק שלפנינו, התרחשה בטריטוריה שונה מן הקצה אל הקצה. ביום חמישי, 13 במאי 1954, ימים ספורים לפני הפגישה של סרן שמואל בן-שלום עם השופט בדימוס ד"ר פיליפ קורנגרין נאסף קהל אנשים בלבוש ערב מהודר אל מול שתי דלתות הכניסה הרחבות של תיאטרון הקמרשפילה (Münchner Kammerspiele) במקסימיליאן שטראסה במינכן. בקרב הבאים לתיאטרון בשעת לילה מאוחרת זו, כשעה לאחר שהסתיימה ההצגה 'מחכים לגודו', היה אפשר למצוא גם את פרנץ יוזף שנינג (Franz Josef Schöningh), בן החמישים וארבע, איש נמוך קומה, שערו אפור, והוא לבוש בחליפה שחורה. הוא נכנס והתיישב ברוב טקס באמצע השורה הראשונה. עוד מעט יעלה לבמה לשאת את דבריו.

נקפו כמה חודשים מאז הגיע אריך קסטנר למשרדו של שנינג בבית העיתון ששמו 'סודדויטשה צייטונג' (*Süddeutsche Zeitung*) במינכן. באורח לא-רשמי ושלא בתפקידו כעורך הראשי של העיתון הגדול והחשוב ביותר בגרמניה המערבית סייע שנינג לסופר הילדים המפורסם לארגן את הערב החשוב הזה,

שבדיוק עמד להתחיל. 'אמיל והבלשים', 'פצפונת ואנטון', 'הכיתה המעופפת' ו'אורה הכפולה' לא היו העילה לשרפת ספריו של הסופר בהוראת הנאצים במאי 1933. קסטנר זכה בכבוד המפוקפק בשל השירים הסְטיריים והרומנים למבוגרים דוגמת 'פביאן', שבו הצעיד לקראת האבדון את ברלין הבורגנית הדקדנטית על חיי המין והשחיתות שבה ואת גרמניה המנוונת של שנות העשרים על פעיליה הנאצים והקומוניסטים. והרי זו הייתה נבואה ספרותית שהגשימה את עצמה שנים מעטות לאחר מכן עם בחירתו של היטלר לפיהרר. קסטנר נודע כאיש מצפון רב פעלים, הנשיא הנבחר של מועדון פּן (PEN – Poets, Essayists and Novelists) בגרמניה המערבית. מוטב היה לשניג לחזק ולבצר את הקשרים איתו.

בפגישתם הצליח קסטנר לגייס את שניג לתכנון האירוע שייערך לציון עשור ל'קשר 20 ביולי 1944'. אומנם בעשור שחלף נטה ה'סודדויטשה צייטונג', כמו רוב הציבור בגרמניה המערבית, להסתייג בעקביות מניסיון ההפיכה שאירע ביום 20 ביולי, אך מניה וביה למד קסטנר כי שניג אדם מתון. בתפקידו כעורך העיתון הוא נמנע לכל הפחות מלהביע ביקורת על ניסיון קציני הוורמאכט לחסל את היטלר באמצעות מזוודת הנפץ, שנשא אוברסט-לויטננט (סגן אלוף, Oberstleutnant) קלאוס שנק פון שטאופנברג (Claus Schenk Graf von Stauffenberg) ל'מאורת הזאב', הבונקר של מפקדת מטה הוורמאכט. לכן נראָה לו לקסטנר שיהיה אפשר לרתום את שניג לאירוע. קסטנר היה מודע לקשרים הפוליטיים והתרבותיים המסועפים של שניג, בעיקר במחוז בוואריה עילית. הוא ביקש לגייס באמצעותו את אמצעי התקשורת ולהגיע למיליוני גרמנים כדי לפעול לשניו הדימוי הקולקטיבי החיובי של תקופת הרייך השלישי. האירוע שיזמה 'קבוצת העבודה מיום 20 ביולי' בתיאטרון במינכן, נועד להיות רק הצעד הראשון בקמפיין ארוך וממושך. בעוד כחודשיים, לקראת יום השנה לציון הקשר, הם מתכוונים לקיים אירוע גדול עוד יותר ב'אולם הרקולס' (Herkulesaal) שבארמון המלכותי שבעיר (Münchner Residenz). האירוע ילווה בשידור ברדיו בוואריה, ואם יספיקו, הם גם ידפיסו בול דואר מיוחד לציון לוחמי ההתנגדות.

מייד לאחר סיום הערב בקמרשפילה, כך הציע קסטנר לשניג, הם ישגרו מברק לנשיא גרמניה תאודור הויס (Theodor Heuss), ובו יפרשו לפניו את כל מה שהתרחש בתיאטרון באותו הערב ויקראו לו לחבור אליהם בנחרצות ובפומבי כדי לטפח את מורשת התנגדות הגרמנים לנאציזם. בדרך זו ינסו לקנות את ליבו של נשיא גרמניה ויגייסו אותו לרעיון '20 ביולי' כביטוי לרוח חדשה בגרמניה; באמצעותו קיוו לחולל את השינוי הנדרש בתודעת הגרמנים – מתמיכה גורפת בפשיזם לתמיכה בדמוקרטיה ליברלית.

קסטנר ושנינג בחרו יחד את כותרת האירוע: 'על השכחה הגרמנית: במלאות עשור ליום 20 ביולי 1944' (Von der Deutschen Vergesslichkeit: Zur '20. Juli 1944' zehnjährigen Wiederkehr des). היה כוונתם לפתוח את הערב בקריאה אמנותית של טקסטים וכתבים מהתקופה החשוכה היא ולהזכיר כבר בפתח הדברים את האימה והטרור שהטילו הנאצים על מתנגדיהם. אחרי כן יישאו דברים קצרים במאי הקולנוע הנס שוויקרט (Hans Schwikart), המנהל האמנותי של הקמרשפילה ונותן החסות לאירוע, וכן ד"ר שנינג. בזה אחר זה יעלו ויבואו לקדמת במת התיאטרון כל אנשי המפתח שהוזמנו מדרום גרמניה: מנהל רדיו בוואריה, נציג האוניברסיטה לפילוסופיה ולתאולוגיה שבפרייזינג, בא כוח ארגוני המסחר של בוואריה, רקטור בית הספר הטכני הגבוה במינכן, ראש איגוד העיתונאים של בוואריה, נשיא אגודת הנוער הבווארית ונציג אגודת הסטודנטים באוניברסיטת מינכן. ישתתפו גם הגנרל לשעבר מוריץ פון פאבר דו פאור (Moritz von Faber du Faur), שאך השתחרר מהכלא בצרפת לאחר שהואשם בפשעי מלחמה וזוכה, והסופר הנס ורנר ריכטר (Hans Werner Richter), מייסד חוג הסופרים 'קבוצת 47', שנחשב למעצב דעת קהל חשוב בעידן שאחרי המלחמה. שנינג עצמו עודד סופרים צעירים לעצב סוגה חדשה בתר-מלחמתית (Nachkriegsliteratur). הנואם האחרון נבחר להיות הפרופסור להיסטוריה עתיקה מאוניברסיטת מינכן, האריסטוקרט אלכסנדר שנק גראף פון שטאופנברג, אחיהם של שני הקושרים הבולטים ברטולד וקלאוס פון שטאופנברג, שהוצאו להורג. ראוי היה לתת לבן משפחת פון שטאופנברג, שהושלך לאחר הקשר לכלא האס-אס, לשאת את דברי הסיום.

אף שקסטנר, סוציאליסט ופציפיסט, ושנינג, נוצרי שמרן, לא חלקו בית אידאולוגי דומה, שניהם דגלו בערכים מוסריים ובעיצוב מחודש של הזהות הגרמנית לאחר המלחמה. 'קבוצת העבודה מיום 20 ביולי', שקסטנר עמד בראשה, הוקמה בחודש פברואר באותה שנה בעקבות פרסום ממצאי הסקר המקיף שערך מכון אלנסבאך (Allensbach) בקיץ 1951 כדי לברר מה חשבו אז אזרחי גרמניה על הניסיון להרוג את היטלר באמצעות מזוודת הנפץ הממולכדת. הסקר מצא כי שש שנים לאחר סיום המלחמה רק שליש מהמשיבים תמכו ביוזמת הקצינים הקושרים. הרוב המוחלט סבר כי חבורת הקושרים של שטאופנברג הם בוגדים שהפרו את שבועת האמונים שנשבעו לפיהרר. קסטנר הביע באוזני שנינג את אכזבתו מכישלון המדינה להחיות את זכר קושרי 20 ביולי כמודל חיקוי לנוער. כעת ביקש קסטנר לרתום אותו למאמץ להפיק מן האירוע לקח אנטי-פשיסטי, הלקח החשוב שהותירו אחריהם הקושרים, ולבנות מתוכו קומה נוספת בבניין 'גרמניה החדשה'. קסטנר כבר החל בכתיבת הנאום, שבו תכנן לקרוא למנהיגי

המדינה להתעורר מתרדמתם: 'צריך ליצור את מודל החיקוי! יש לעשות זאת עכשיו, מהר, לפני שהתרנגול יקרא בפעם השלישית!' ודבריו יהדהדו את קריאת האזהרה של ישוע מהברית החדשה.

פרנץ יוזף שנינג התרווח אפוא במושבו שבשורה הראשונה. הוא בדיוק חזר מבקתת הצייד שלו בוויילהיים (Weilheim). בבוקר כבר כתב סקירה חדשה למגזין הצייד והורה למזכירתו לחדש את מלאי היין הלבן 'ריין-מוזל', שאותו ביכר על פני יינות אחרים. מחשבותיו נדדו לבקתת הצייד החדשה, ששכר ביער גרונבאך (Grünbach), ולהחלטתו להאט את קצב העבודה ב'סודדויטשה צייטונג' ולפנות זמן רב יותר לכתיבה ולצייד. זה שמונה שנים שהוא גרוש לאחר שאירמגרד (Irmgard) עברה להתגורר בברלין המזרחית הסובייטית כקומוניסטית מסורה.

למחרת האירוע בתיאטרון הוא עתיד לצאת שוב את העיר עם הידועה בציבור שלו לילי פון הארבו (Lili von Harbou) כדי לבלות את סוף השבוע בבקתה בבאוארבאך (Bauerbach). הוא ייקח אותה בחיפושית הפולקסוואגן הפרטית שלו. צפוי להם סוף שבוע מקסים. הוא מאוד מחבב את לילי. הרומן ביניהם התגבש בתקופת המלחמה כששניהם עדיין היו נשואים. הכול התחיל בשנת 1941 לאחר שאירמגרד קיצרה שוב את שערה, החלה ללבוש חליפות גברים ולעשן מקטרת ועזבה אותו – בפעם השנייה – כדי לחיות עם האישה שהיא אוהבת מארי-לואיז פון מינכהאוזן, לשעבר פון הארבו בעצמה ולפני כן פון המרשטיין-אקוורד (von Hammerstein-Equord) (תסבוכת שמות נשות האצולה המודעות לעצמן ולתפקידן החשוב ב'עולם החדש'). בעלה של לילי וידידו מוגנס פון הארבו (Mogens von Harbou) שלח יד בנפשו כשהיה עצור בידי האמריקאים במחנה דכאו. זה קרה מייד לאחר ששמע שהוחלט להסגירו לידי הקומוניסטים בפולין כדי להעמידו למשפט צבאי על פשעים שביצע במלחמה.

הלילה יסיע אותו הנהג שלו, שהמתין לו מחוץ לאולם, לדירתה של לילי, שבה מתגוררים היא ושלושת ילדיה. זו אותה הדירה שהוא עצמו מצא ודאג לשפץ ארבע שנים קודם לכן, כשהזמין אותה לבוא למינכן ולחיות איתו כבת זוגו בשתי דירות נפרדות.

האולם התמלא בקהל. הגלריה העליונה בסגנון היוגנדשטייל כבר נמלאה על שני צידיה. הדוברים ישבו במושבים שנשמרו עבורם בשורה הראשונה, האירוע עמד להתחיל. שנינג ידע שמצפה לו ערב ארוך. בידו החזיק בדפים שיקרא בעומדו על הבמה. דבריו יעסקו בשאלה האקטואלית כיצד היו קושרי 20 ביולי מגיבים לאתגרים שניצבים בפני החברה הגרמנית היום, עשר שנים אחרי, כשהאויב שוב אינו אותו האויב. אין בכוונתו לדבר על שקדם לאותו יום, אלא על המצב היום.

כמתוכנן נקראו תחילה קטעים ממכתבי פרדה שכתבו כמה מלוחמי ההתנגדות להיטלר לפני הוצאתם להורג. זה היה החלק האמנותי של הערב, שתכנן קסטנר עם מנהל התיאטרון הנס שוויקרט ועם שחקנית הקמרשפילה מריה וימר (Maria Wimmer), שהייתה ידועה בדמויות הקלסיות והטרגיות שגילמה והתפרסמה זה לא מכבר גם בכמה סרטי קולנוע.

הערב החל בקריאת סונטה של אלברכט האוסהופר (Albrecht Haushofer), שעד פרוץ המלחמה היה חבר המפלגה הנאצית, אבל מאז היה מקורב לקבוצות מחתרת כמו 'הוורד הלבן' ו'התזמורת האדומה'. ביום השחרור, שבו הגיעו גיסות הצבא האדום לכלא מואביט בברלין, ירו בו בצווארו אנשי האס-אס. לפני כן הספיק לחבר שורה ארוכה של סונטות, שהוברחו מהכלא והתפרסמו בשם 'סונטות מואביט'. הסונטה שהקריאה מריה וימר, נקראה 'אשמה' (Schuld):

אשם,

אבל לא כפי שאתם חושבים.

היה עליי להבין מוקדם משהבנתי;

היה עליי לקרוא לרוע בשמו בחריפות משקראתי.

את פסק הדין שלי ניהלתי זמן רב מדי...

אכן הזהרתי,

אך לא בחומרה ולא בבהירות;

היום יודע אני מה הייתה חובתי.

בהמשך נשמעו דברי קושרים מחוג קרייסאו (Kreisau), שחבריו תכננו כבר בשנת 1940 את עתידה של גרמניה בעידן הבתר-נאצי. כמו קושרי 20 ביולי הם נשפטו למוות, גוזר דינם היה ד"ר רולנד פרייזלר (Roland Freisler), מנהל משרד המשפטים של הרייך וחבר בוועידת ואנזה, שבה נדון ועוצב הפתרון הסופי של יהודי אירופה.

בינתיים החלה מריה וימר לקרוא מדברי הגנרלמאיור הנינג פון טרסקו (Henning von Tresckow), בעל הדרגה הגבוהה ביותר במנהיגי קשר 20 ביולי. הוא התאבד יום לאחר שהקשר נכשל. את דבריו, שהשמיעה השחקנית על הבמה, שחזר שלישי וחברו לקשר פביאן פון שלברנדורף (Fabian von Schlabrendorff), מהיחידים שניצלו מעונש המוות משום שרגע לפני שהוקרא פסק דינו, פגעה פצצה שהטילו האמריקאים באולם בית הדין והרגה את השופט פרייזלר. אלו היו הדברים שפון שלברנדורף שמע מפי הנינג פון טרסקו:

בעבר הבטיח אלוהים לאברהם שלא ישחית את סדום אם יהיו בה עשרה צדיקים. אני מקווה שיחון את גרמניה ולא יחריב אותה בגללנו. איש מאיתנו אינו יכול

להתלונן על גורלו. כל מי שהצטרף אלינו עטה עליו את כותנתו של נסוס. הערך המוסרי של החיים מתחיל רק שם, במקום שבו האדם מוכן להקריבם למען אמונתו.

שנינג תהה על הדימוי הספרותי היפה שפון טרסקו נקט לציור הקושרים של 20 ביולי: הם עוטים עליהם את כותנתו של הקנטאור האגדי נסוס, שנמשחה בדמו המורעל כדי לנקום את נקמתו בהרקולס הגיבור, שנפל בפח והתעטף בכתונת המורעלת שהכין לו קורבנו. לאחר מכן הוקרא המכתב הקצר שכתב לאימו ניקולאוס פון האלם (Nikolaus von Halem) כשידיי קשורות בחבל דקות ספורות לפני שהוצא להורג. בסיומו הודיעה מריה וימר כי תקרא קטעים מתוך 'מכתב אחרון של יהודייה אלמונית'.

26 באפריל 1943

עודני חיה ורוצה לתאר לכם כל מה שאירע מהשבעה באפריל עד היום. הדעה הרווחת היא שעכשיו כבר הגיע התור ל'הכל'. גליציה צריכה להיות יודענפריי [חופשית מיהודים]. ראשית כל יחוסל הגיטו עד ליום האחד במאי. בגיטו נמצאים כיום שבע מאות איש. בימים האחרונים שוב נורו אלפים. בלאגר שלנו היה מקום הריכוז. כאן מוינו הקרבנות.

בפטריוקוב נראה הדבר כך: מופשטים מהבגדים לפני הקבר. ערומים כורעים האנשים ומחכים ליריה. השאר עומדים מוכנים ומחכים לתורם. בינתיים עליהם לסדר את ההרוגים בקברים, כדי שהמקום ינוצל במלואו. כל הפרוצדורה איננה נמשכת זמן רב. כעבור מחצית השעה כבר נמצאים הבגדים של אלפי הרוגים בלאגר.

היודנראט קיבל אחרי האקציות חשבון של שלושים אלף זלוטי, שהיה עליו לשלם בעד כדורים מנוצלים...

מדוע איננו יכולים לצעוק, למה אין ביכולתנו להשיג נשק ולהתגונן? איך אפשר לחזות בכל כך הרבה דם חף־מפשע שנשפך ולא להגייד דבר ולא לעשות דבר, אלא לחכות למוות עד שיבוא ויקח גם אותנו. זה כה איום.

כה עלובים, עזובים, עלינו לרדת שאולה. האם סבורים אתם שאנו רוצים לגמור ככה, ככה למוות? לא. לא. אין אנו רוצים. למרות כל מה שעבר עלינו. נהפוך הוא. יצר החיים גדול עתה יותר, וככל שהמוות מתקרב חזק יותר הרצון לחיות. אהוביי! דוד מונח בבית הקברות. אמי, אינני יודעת איפה. הובלה לבלז'ץ. מקום קבורתי לא אדע.

אינני יודעת אם תזדמנו הנה אי־פעם אחרי המלחמה. שאלו אצל מכרים לאן

הובלו השיירות האחרונות של המחנה.
לא קל הוא להיפרד לעולמים. היו שלום. היו שלום.

בבת אחת נתחלף הלך הרוח של פרנץ יוזף שנינג בבעתה. הוא לא ציפה לשמוע את הדברים האלה דווקא עכשיו, רגע לפני שיוזמן לשאת את דבריו. מיהי בכלל אותה יהודייה אלמונית? איך היא קשורה לקצינים שקשרו נגד היטלר ביום 20 ביולי? הרי היא אינה אחת מהלוחמים נגד הפשיזם. מדוע החליטו להשמיע את דבריה דווקא באירוע הזה, שהוא עצמו במתכנניו? האם טמן לו מישהו מלכודת? 'הו, כמה נורא. איזה רוע עצום היה הרוע שקרע את מולדתנו', מלמל כאילו לעצמו והקפיד שגם היושבים לידו בשורה הראשונה ישמעו את דבריו. האירועים הנוראים הללו, שנזכרו במכתבה של היהודייה האלמונית, היו מוכרים לו היטב, הד עמום מן העבר. הוא כה הופתע שלא שם לב שהנס שוויקרט סיים את דבריו והזמין אותו לעלות לבמה. הוא חשב לעצמו שרוב הסיכויים שהוא היחיד בכל האולם הגדול ששמע על פטריקוב ויודע היכן נמצא הכפר. אף אחד כאן אינו יודע שהייתי שם, חשב, וכבר הוא לוגם מכוס המים שעל דוכן הדוברים ונכון לפתוח בקריאת דבריו מן הדף.

'אל מול הלבבות הלאים', ספרון האירוע 'הקשר של 20 ביולי 1944' בתיאטרון הקמרשפילה
Süddeutscher Verlag; במינכן;

Letzter Brief einer UNBEKANNTEN JÜDIN:

»26. April 1943. Ich lebe noch immer und will Euch noch schildern, was vom 7. bis zum heutigen Tage geschehen ist. Also es heißt, daß alle jetzt an die Reihe kommen. Galizien soll vollständig judenfrei gemacht werden. Vor allem soll das Ghetto bis zum 1. Mai liquidiert sein. In den letzten Tagen sind wieder Tausende erschossen worden. Bei uns im Lager war Sammelpunkt. Dort wurden die Menschenopfer sortiert. In Petrikow schaut es so aus: vor dem Grab wird man ganz nackt entkleidet, muß niederknien und wartet auf den Schuß. Angestellt stehen die Opfer und warten, bis sie dran sind. Dabei müssen sie die ersten, die Erschossenen, in den Gräbern sortieren, damit der Platz gut ausgenützt und Ordnung ist. Die ganze Prozedur dauert nicht lange. In einer halben Stunde sind die Kleider der Erschossenen wieder im Lager. Nach den Aktionen hat der Judenrat eine Rechnung von 30 000 Zloty für verbrauchte Kugeln bekommen, die zu bezahlen waren... Warum können wir nicht schreien, warum können wir uns nicht wehren? Wie kann man so viel unschuldiges Blut fließen sehen und sagt nichts, tut nichts und wartet selber auf den gleichen Tod? So elend, so erbarmungslos müssen wir zugrunde gehen. Glaubt Ihr, wir wollen so enden, so sterben? Nein! Nein! Wir wollen nicht! Trotz all dieser Erlebnisse. Der Selbsterhaltungstrieb ist jetzt oft größer, der Wille zum Leben stärker geworden, je näher der Tod ist. Es ist nicht zu begreifen.

Meine Lieben! David liegt auf dem jüdischen Friedhof. Wo Mutchen liegt, weiß ich nicht, sie wurde nach Balaec verschleppt. Wo ich begraben sein werde, weiß ich nicht. Wenn Ihr vielleicht nach dem Krieg hinkommt, dann werdet ihr bei Bekannten erfahren, wo die Transporte aus dem Lager hingebracht wurden. Es ist nicht leicht, Abschied für immer zu nehmen. Lebt wohl, lebt wohl...«

'מכתב אחרון של יהודייה אלמונית' מתוך ספרון האירוע 'הקשר של 20 ביולי 1944'
Süddeutscher Verlag